

DMITRIJ VOLKOGONOV

GYŐZELEM ÉS TRAGÉDIA SZTÁLIN POLITIKAI ARCKÉPE

(Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1990. 498 o.)

A könyvtárnyi külföldi és polnyi magyarországi Sztálin-könyvészet gazdagabb lett Volkogonov munkájával.

Elsődlegesen azért, mert a szerző — ez persze csak a laikus számára meglepetés — olyan levéltári forrásokat használt, amelyeket eddig történész nem látott, nem láthatott. (Ki tekintette meg ezeket — a válasz tanulmányt kívánna.) Ezen az sem változtat, hogy Volkogonov nem profi történész, hanem levéltárossá lett (tett?) katona.

Forrásairól ezt írta: "...sokáig kutattam a Központi Pártarchívumban, a Szovjetunió Biróságának Levéltárában, a Vörös Hadsereg Központi Állami Levéltárában, a Honvédelmi Minisztérium Állami Levéltárában, a Vezérkar Levéltárában..." Könyvének egy másik helyén azonban megjegyezte: "...azokban az archívumokban, amelyek számomra hozzáférhetőkké váltak ..."

Volkogonov teljes forrásfeltárást — és nemcsak politikai okok miatt — nyilván nem végezhetett: ez egy ember teljesítőképességét messze meghaladta volna. Am így is információáradatot zúdít az olvasóra. Dokumentumok ezreit idézi, ismerteti. Bár az időrend indokolatlan megtörése olykor zavaró, a kérdéskör kutatója számára is novumokkal tud szolgálni. Utalhatunk az egyik utolsó Lenin-megnyilvánulás kollektív manipulálására 1923 januárban, de arra is, hogy 1938. december 12-én — tehát egyetlen napon — Sztálin és Molotov 3167 személy kivégzését hagyta jóvá. A sort Zsukov 1941. május 15-én készített följegyzésével folytatjuk, amelyben javasolta: "...szükségesnek tartom, hogy semmiképpen sem engedjük át a kezdeményezést, a német parancsnokságnak, előzzük meg az ellenséget a szétbontakozásban, és abban a pillanatban rohamozzuk meg a német hadsereget, amikor még a szétbontakozás stádiumában lesz, és nem marad ideje a front és a fegyvernemek együttműködésének megszervezésére..." Forrása a szerzőnek az ellentmondásosan nyilatkozó Moszkalenko marsall is, aki

az 1941-es szovjet kapituláció lehetőségéről beszélt. Nem jelentős, de jellemző ez is: "...mint teljhatalmú diktátor, munkatársai között is iratlan viselkedési rendszabályokat vezetett be. Engedély nélkül például nem jöhettek össze (ketten, hárman, többen pedig végképp nem) valamelyikük irodájában, lakásán vagy nyaralójában. Kivételt csak Berija képezett, aki Malenkov közeli ismerőse volt és gyakran együtt, egy kocsiban utaztak a dácsára, vagy jöttek vissza onnan. Kizárólag Sztálin dolgozósobájában gyűlhettek össze valamennyien. (persze csak meghívásra.)" Az persze szovjet szerző tolalából több mint forrásközlés — ehhez a genocidium-matematika művelői jutottak csak el —: "...Sztálin és a sztálinizmus harminc év alatt több embert pusztított el, mint az orosz cárok a Romanov-ház háromszáz éves fennállása folyamán."

A szerző — érthetően — a katonai szektorban mozog a legotthonosabban: amikor Sztálin szerepét a katonai döntési mechanizmusban vizsgálja. Kár, hogy nincs válasza, miért nem akarta provokálni a németeket Sztálin? Pedig a „közkézen” forgó nézet erről Szolzenyicintől származik, (Sztálin egy embernek hitt, az illetőt Adolf Hitlernek hívták) amit legfeljebb intuitív fikcióként fogadhatunk el. A szerző arra sem figyelt föl, hogy a háború kitörését megelőző hivatalos szovjet megnyilvánulások között szép számmal akadnak a breszse-litovszki Trockijra emlékeztetőek is. Egyébként kár, hogy nem vontta meg a párhuzamokat és a különbségeket a főparancsnokként cselekvő Hitler és Sztálin között. Pedig könnyű lett volna felvázolni az analógiákat az 1941 június—júliusi Sztálin és az 1943-at követő Hitler között.

De a szerzőt nem a hibák, nem a kihagyott lehetőségek jellemzik itt. Eredetiségében karakterisztikus, amikor Zsukov olyan kérdést magyaráz el Sztálinnak, amelyek megoldására akár egy altiszt is vállalkozhatott volna. Össze-

foglalóan állapítja meg a szerző: „... a háború elején Sztálin nem volt katonai vezető. A nagyléptékű harctevékenység irányítása terén jelentkező hiányosságokat erőteljes nyomással, fenyegetésekkel, megtorló intézkedésekkel és deklaratív felhívásokkal igyekezett ellensúlyozni. A háború alatt a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállása több ezer direktívát, parancsot, utasítást adott ki és juttatott el a csapatokhoz. Sztálin a legfontosabbakat megnézte, korrigálta, olykor további kidolgozásra visszaküldte, vagy saját kezűleg toldotta meg egyes mondatokkal, bekezdésekkel. Néha a főhadiszállás nevében önmaga diktált táviratokat a parancsnokoknak és a törzseknek. Ezekben mindig több volt a kioktatás, leképzetés, mint a hadművelleti értékű konkrét utasítás.” Sztálingrátót követően egyébként a szerző cezurát húz: „... amíg a hadászat terén valóban jelentős haladást figyelhetünk meg nála, addig a hadművészet és a harcászat területén a háború végéig megmaradt dilettánsnak.”

Volkogonov igen árnyalt portrékat rajzolt — pedig nem erénye ez — Zsukovról, Vasziljevskijről, Saposnyikovról és Antonovról: ki milyen eszközt választott meggyőzésére, befolyásolására. Sajnálatos, hogy az emberanyag parázlása tényének megállapításánál e négy személyre is lebontható felelősség kérdését föl sem vetette.

Végül még egy megjegyzés a szerző katonai kérdéseket érintő véleményéhez: nincs szava arról, mennyiben motiválták katonapolitikai szempontok Sztálint 1945-öt követően.

A katonai szektort érintőkkel szemben a szerző külpolitikát érintő megjegyzései és adatai kifejezetten gyengék. Teljesen elnagyoltak a szovjet—lengyel viszonyt illető megállapításai, tárgyi tévedéseket követ el, amikor a Romániát érintő 1940-es szovjet politikát tárgyalja. Rossz broszúráként hat, amit az 1940—41-es Baltikumról ír. Nem tud mit kezdeni a hitler-ellenes koalíció három csúcskonferenciájával, de a koreai háborúval sem. A szovjet határokon is túl játszódó események bemutatásánál egyébként feltűnik: a szerző a külföldi kutatási eredményeket — így például a Trockij-gyilkosságról és a Tuhacsevszkij érintő német manipulációról — nem ismeri.

Sajátságos, de Volkogonov munkája sokszor kormányzat- vagy intéz-

ménytörténetként is olvasható. Még akkor is, ha a szerző kevésbé jártas e műfajokban.

A pártot ideológiai lovagrendként definiáló szerző ellentmondásba kerül, amikor személyi kultuszról és „20. századi cesarizmusról” is ír. Az empiriában biztosabban mozog: „... párt- és kormányhatározatok megszületése előtt már minden eldőlt...” A szerző ismét empiriában adott újat, amikor regisztrálta: 1934 és 1953 között mindössze két pártkongresszust, egy pártkonferenciát és 22 KB-ülést tartottak — voltak évek, amikor a KB össze sem ült.

Volkogonov nem tud pszichogramot készíteni. Bár az Orwellig is eljutó szerző helyesen látja: „... Sztálin nem olyan, akivel pszichiátereknek kell foglalkozniok Betegsége ... társadalmi kór.” Amit mond, ma már közhely: „... az egyik ... sajátosság a különféle tudásanyag rendszerezésére, szellemi dobozokba helyezéseire irányuló törekvése volt, ami a katekizmus módszerét jellemzi. Ez a gondolkodásmód gyakran a következetesen gondolkodó ember látszatát keltheti a környezetében. A sztálini gondolkodásmód másik jellegzetessége a kritikátlanság saját nézeteivel és cselekedeteivel szemben ... egész életében hitt a posztulátumokban: először a keresztény, később a marxista posztulátumokban. Minden mást, ami nem illett be az elsajátított sablonok Prokrasztész-ágyába, előbb eretneknek, később opportunistának tekintett.” Ott persze ismét „javít” a szerző, amikor tájékoztat: mit és hogyan olvasott Lenintől főszereplője. A részletekben mindig és mindenütt jobb Volkogonov; az öreg Sztálin döntéseinek motívumrendszerét azonban újra nem tudta megkülönböztetni. Még annyira sem, mint a fiatalabb Antonov-Ovszejenko, aki úgy vélte: a diktátor „unatkozott.”

Volkogonov munkájának nem vált előnyére, hogy a dogmatikus sztálinizmust a dogmatikus leninizmus talajáról bírálta.

A kérdés úgy is megfogalmazható: lehet-e leninista könyvet készíteni a sztálinizmusról?

Hiánylistát lehetne készíteni, amikor a szerző a sztálinizmus orosz gyökereihez közelít.

A közép-európai olvasót egyébként zavarhatja a több helyen is feltűnő

moralizálás, amelyet olykor szlavofil intonációk kísérnek. Részben ilyen értelmű indoklást kapott egy definíciós kísérlete is „... a sztálinizmus az éretlen szocializmus gyermekbetegsége ...” Az persze egyértelmű, hogy ez a meg-

állapítás inkább tagadható, mint kérdőjelezhető.

Hiány- és hibajegyzékünkkel a kiadás jogosságát természetesen nem kívánjuk kétségbe vonni.

Vargyai Gyula

VESZPRÉMI TÖRTÉNELMI TÁR II.

Főszerkesztő: dr. Praznovszky Mihály; szerkesztő: Veress D. Csaba

(A Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa, Veszprém, 1989. 158 o.)

Történelmi Tár nevet viselő periodika kiadására eleddig négy alkalommal került sor: az önkényuralom korától jelent meg századunk első harmadáig — megszakításokkal — az előbb Magyar Történelmi Tár, utóbb csak Történelmi Tár című sorozat, melyet háromszor újítottak fel; napjainkban pedig az MTA Történettudományi Intézet gondozza az Új Történelmi Tárát. E négy sorozat közös jellemzője, hogy forrásközlés jellegűek, s főleg a régebbiek számos hadtörténelmi vonatkozást is tartalmaznak.

Velük ellentétben a Veszprémi Történelmi Tár II. kötete (netán évfolyama?) nem a forráskiadványok számát gyarapítja, hiszen — két oldal kivételével — minden anyaga történelmi feldolgozás jellegű. Közös vonásuk azonban az a dicséretes eljárás, hogy ez az új kiadvány is bő teret szentel a hadtörténelmi anyagoknak, ugyanis a „Hadikrónika” című rovata képezi a kötet csaknek 42%-át.

Köztudott, hogy Veszprém megye akadémiai, levéltári, múzeumi, könyvtári, közművelődési és egyéb intézményei az elmúlt évtizedekben számos értékes kiadvánnyal, sorozattal jelentkezett. A Veszprémi Történelmi Tár tartalmaz második kötetét forgatva megállapíthatjuk, hogy a megyei múzeumigazgatóság továbbra is érdeemben járul hozzá a „veszprémi műhely” jó hírnevének öregbítéséhez.

A nagyméretű — jóllehet, vaskosnak nem mondható — kötet izléses, esztétikus borítóval jelent meg, s ez jellemző bőséges illusztrációs anyagát (fo-

tóit, ábráit, metszeteit, rézmetszeteit, rajzait, alaprajzait, térkép vázlatait, táblázatait) is. Egyedül Molnár András rövid forrástanulmánya nem tartalmaz illusztrációt. Ezt talán a memoárfíró negyvennyolcas honvédőrnagy fotójával, netán a kézirat egyik oldaláról készített felvétellel lehetett volna szemléltetni. Ha egy 158 szövegoldalt tartalmazó kötetet összesen 153 gondosan kiválasztott illusztráció díszít, akkor ezt a kiadványt nemcsak a kutatók, hanem a műveltebb laikus olvasók is haszonnal forgathatják. A hadtörténelem iránt fokozottabban érdeklődők jóleső érzéssel regisztrálhatták, hogy a borító címlapját G. Houfnagelnek Pápa váráról 1617-ben készített, színezett metszete díszíti, melynek eredetijét a Veszprém Megyei Levéltár őrzi. A fotók közül különösen Nagyvári Ildikó remek fényképfelvételei érdemelnek külön figyelmet.

A kötet 3 rovata 13 tanulmányt tartalmaz, 15 szakember tollából. Az első és a harmadik rovat — a Régészet és a Művelődéstörténet — 5 régész 4 tanulmányát, továbbá hat művelődéstörténetész 4 feldolgozását és 1 forrásközlést rejti magában. Mint említettem, a Hadikrónika rovat a legterjedelmesebb, melynek 66 oldalán 4 szerző 1—1 hadtörténelmi tárgyú tanulmánya olvasható. Christine Ertel bécsi régész előadásának rövidített változata német nyelven szerepel, melyhez magyar összegzés járul. Hozzá hasonlóan S. Péremi Ágota, Gläser Roland, Regénye Judit és T. Bíró Katalin régészeti tanulmányai sem tartalmazzak hadtörté-